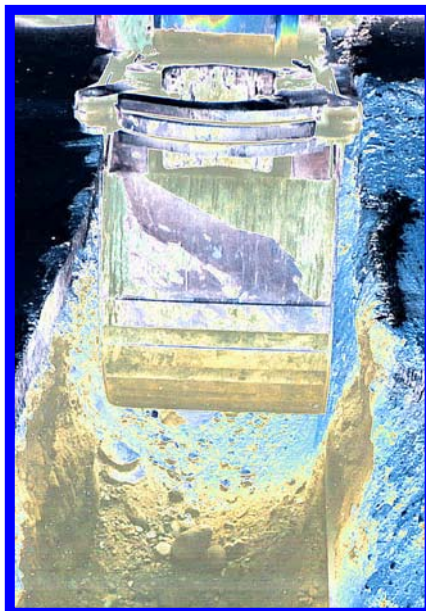

Fjärrvärme i Ö. Långgatan, Köping

Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning

RAÄ 148
Östra Långgatan
Köpings stadsförsamling
Västmanland

Ulf Alström

Innehållsförteckning

Inledning	1
Målsättning och metod	1
Undersökningsresultat.....	1
Tolkning och utvärdering.....	3
Referenser	6
Kart- och arkivmaterial	6
Otryckta källor	6
Litteratur	6
Tekniska och administrativa uppgifter.....	6
Kartfigur.....	7

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2007.

Omslagsfoto: Ulf Alström

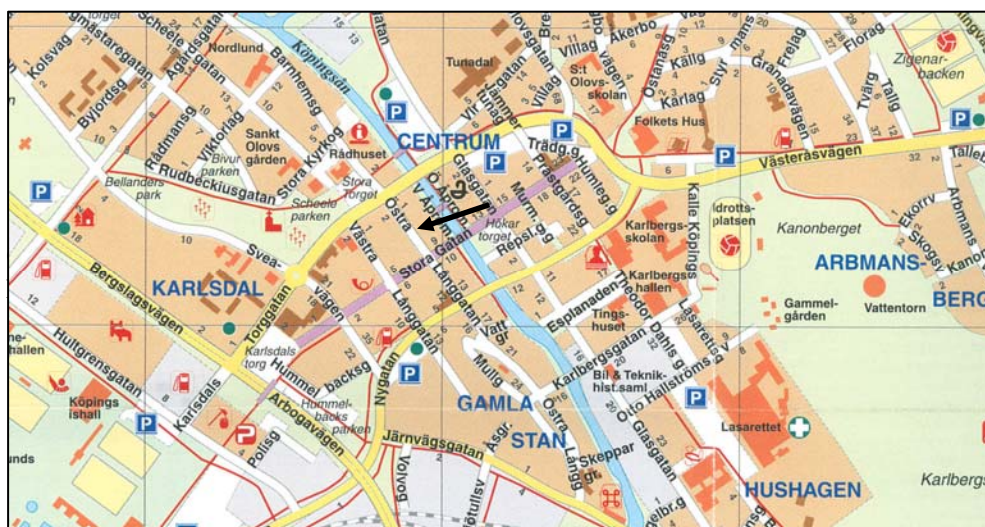
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN 13: 978-91-85741-50-2

Västerås 2007

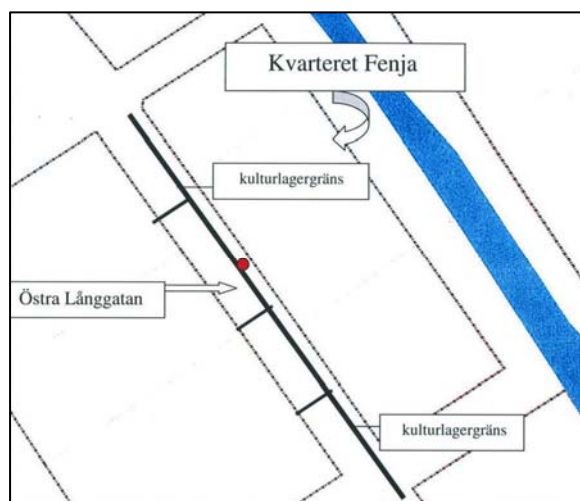
Inledning

På grund av schaktningar för ny fjärrvärmeledning i Östra Långgatan, Köping, har Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen, genom Ulf Alström, utfört en arkeologisk förundersökning i form av en schaktningsövervakning. Arbetet i Östra Långgatan berörde sträckan mellan Torggatan och Stora Gatan. Schaktningsövervakningen utfördes efter beslut av länsstyrelsen 2007-05-25 med dnr. 431-3879-07. Arbetet beställdes av Köpings kommun som också bekostade arbetet.

Figur 1. Köpings centrum. Kvarteret Fenja med tillhörande del av Östra Långgatan markerad med pil (Karta: Kartbolaget. Skala cirka 1:10 000).

Undersökningsresultat

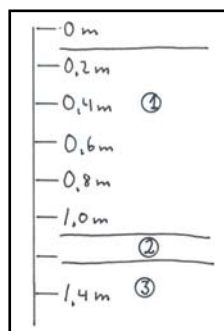
Figur 2. Östra Långgatan och kvarteret Fenja. Grov svart linje markerar schaktets placering. Röd punkt markerar platsen för profilritningen samt de två ¹⁴C proverna. (Digitala fastighetskartan skala 1:2000)

Den sammanlagda schaktlängden i Östra Långgatan var cirka 165 meter. Bredd och djup var cirka 1,5 meter. De tre tvärgående schakten var något smalare.

Efter hela schaktlängden fanns inga spår efter den stora brand som rasade i området 1889. Från arkeologisk synpunkt är det anmärkningsvärt att en sådan brandkatastrof kan röjas undan så totalt. Björnånger beskriver med hjälp av bilder från katastrofen hur området var belamrat med brandrester mm. Därefter beskrivs återuppbyggnadsarbetet med ny stadsplan och nybyggda stenhus (Björnånger 1989, s.141ff). Här nämner inte Björnånger det stora uppröjningsarbetet som måste ha skett efter branden. För det måste ha varit ett omfattande och tidsödande arbete eftersom det faktiskt inte fanns en enda förkolnad rest efter branden i det 165 meter långa schaktet.

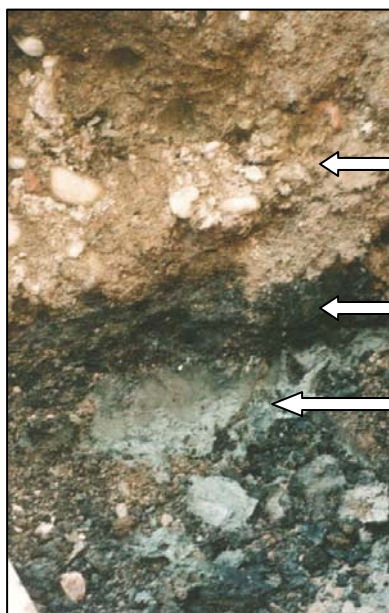
På figur 2 finns beteckningarna kulturlagergräns. Det innebar att några kulturlager norr och söder om dessa markeringar inte påträffades. Norr om den norra begränsningen påträffades åsmaterial. Söder om den södra begränsningen fanns åsmaterial samt byggnadsrester efter uppförandet av de hus som nu står på tomten Fennja 11.

Innanför kulturlagerbegränsningarna som är markerade på figur 2 framkom ett kulturlager cirka 1 meter under markytan. Kulturlagret varierade i tjocklek mellan 0,2 meter till 0,3 meter. Innehållet är mycket homogent. Det består av jord och gödsel samt enstaka ben och kvistar som inte var bearbetade. Lagren i schaktet är mycket distinkt avskiljda. Det övre lagret som i huvudsak består av ett rent åsmaterial är cirka 1 meter tjockt. Det ligger direkt på det 0,2-0,3 meter tjocka kulturlagret. Detta mycket distinkta lagerskilje kan möjligen bero på det uppröjningsarbete som skedde efter branden 1889. Det är rimligt att anta att även äldre kulturlager röjdes undan vid detta arbete. Under kulturlagret vidtog ren blå lera. Även detta lagerskilje är mycket markant. En schaktprofil ritades vid den röda markeringen på figur 2. Här togs också material för 2 ¹⁴C prov. Det ena var en kvist. Det andra var en del av ett mellanfotsben från ett ej fullvuxet nötdjur. Båda proverna låg väl inbäddade i kulturlagret.

Figur 3 En typisk sektion av schaktkanten i Östra Långgatan. 1. Gatunivå med underliggande åsmaterial, 2. kulturlager bestående av jord och gödsel, 3. ren blålera. (profilritning skala 1:40).

Tre schakt grävdes tvärs över Östra Långgatan. I det södra schaktet berördes endast åsmaterial. I det mellersta schaktet som var 0,7 meter brett och cirka 1 meter djupt påträffades samma gödselblandade kulturjord som i det långa schaktet. I det norra tvärgående schaktet med samma bredd, var bilden annorlunda. Här påträffades i botten på schaktet på cirka 1,3 meters djup ett mycket kompakt och hårt lager med knytnävsstora stenar, lite slagg och lera med flisinblandning. Lagret kan möjligen vara en äldre rest av en gatunivå. Tolkningssmöjligheterna är emellertid, som vanligt, ganska osäkra eftersom Östra Långgatan, som brukligt är i gator, har allehanda ledningar nergrävda sedan gammalt.

Figur 4 En typisk bild av lagerföljden i Östra Långgatan. Övre pilen visar det rena åsmaterialet. Mellanpilen visar det mörka jordlagret med gödsel. Den nedre pilen visar Köpings rena blålera. (Foto Ulf Alström).

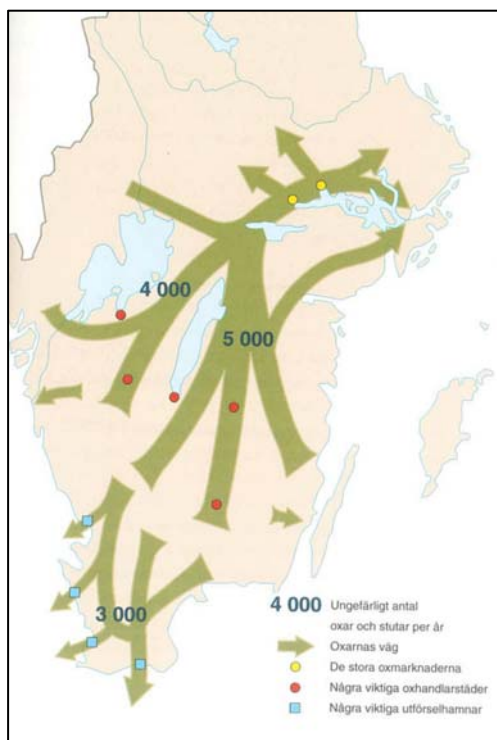
Figur 5 Nedan. Schaktet i Östra Långgatan med i huvudsak påfördt åsmaterial, I schaktets högra kant syns den gamla fjärrvärmen. I schaktets vänstra kant syns sporadiskt det mörkare kulturlagret. (Foto Ulf Alström).

Tolkning och utvärdering

I fjärrvärmeschaktet i Östra Långgatan har ett kulturlager med gödselinnehåll dokumenterats. I cirka hundra meter längd kunde detta lager följas i schaktet. Ytan på detta lager bör alltså vara ganska stor vilket leder tankarna till oxmarknaden i Köping. Oxmarknaden hade gamla anor. Den fanns uppenbarligen under 1400-talet eftersom befolkningen i Bergslagen klagat på att oxar skickades söderut till Europa över Danmark trots att det i Täljestadgan från 1493 står uttryckligen att ingen skulle få "driva få utrikes" men till de uppsvenska marknaderna skulle vem som helst få avyttra sina djur (Linge 1969 s.30). Täljestadgans skrivning har bland annat kommit till för att stävja den omfattande gränshandeln i söder. Vid tiden för Gustav I ingrep statsmakten och införde straff på att sända oxar ur landet. Det innebar att oxmarknaderna i Köping och Västerås växte. I Köping hölls oxmarknaden den 29 juli. I Västerås hölls marknaden den 8 september (Myrdal 2000, s.255ff). Att stora områden påverkades av denna handel med djur och att inhägnader i Köping blev välgödslade kan avspegla sig

i kulturlagret i Östra Långgatan. Det var mängder med oxar som såldes vidare på marknaderna i Köping och Västerås. Från mitten av 1500-talet drevs cirka 6000 oxar från Småland och Västergötland mot norr varje år. Under 1610 talet kulminerade antalet som då var uppe i 10 000 djur per år. Under 1600-talet fick en östligare väg till Stockholm en allt större betydelse (Myrdal 2000). Från och med 1681 fick Köping en vintermarknad under mars månad. Under frihetstiden (ung. 1720-1770) minskade också Olofsmässomarknadens betydelse. Det ekonomiska utbytet minskade (Björnånger 1989, s.53). Man skulle alltså kunna tänka sig att kulturlagret med gödselinblandning som nu påträffats i Östra Långgatan härrör från 1500-1600 talens oxmarknader. Det är i varje fall vad man traditionellt daterar marknaden till.

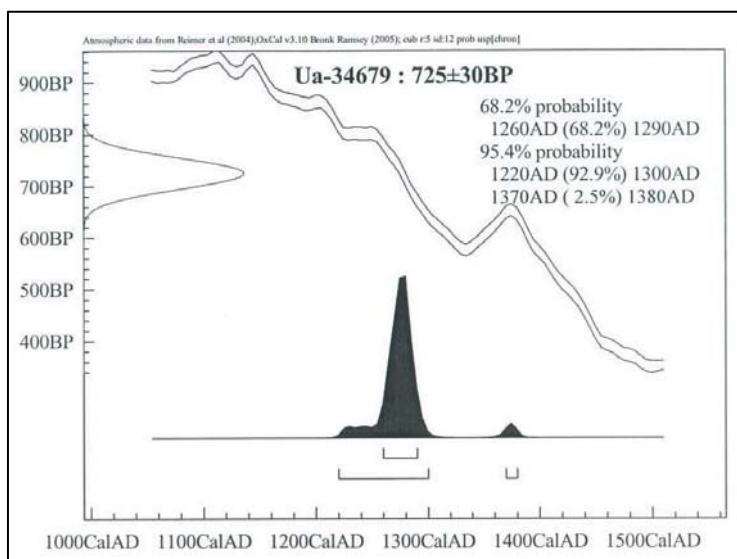
Figur 6. Oxdriften från bl.a. Västergötland och Småland vid 1600- talets början. De gula prickarna representerar Köping och Västerås (karta ur Myrdal 2000).

Förutom Täljestadgan från 1493 förbjuder även Skarastadgan från 1414 handel med kreatur och hästar. Även Strängnässtadgan från 1437 förbjuder utförsel av djur. Här gäller utförselförbudet särskilt hästar från Uppland och Södermanland.. Kalmar handelsrecess, från 1474, uttalade ett särskilt exportförbud för hästar (Linge 1969, s.30ff).

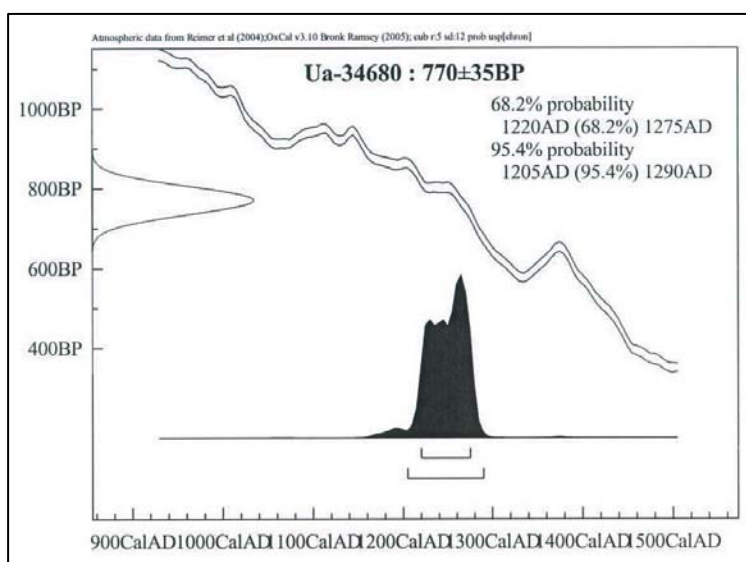
Från de områden som oxmarknaderna i Köping och Västerås skulle betjäna har särskilt under 1500-talet klagomål influerat till kronan om brist på livsmedel. Förmodligen är livsmedelsproblemet i Bergslagen av ännu äldre datum. 1354 års privilegier angav att nyodlare skulle få erlægga halv avrad (arrendeavgift, från jordegendom utgående avkastning till jordägaren eller skatt till kronan (Ekström 1939). Trots det förblev den odlingsbara jorden alltför knapp för att försörja befolkningen i Bergslagen (Stahre 1958, s. 257). De skriftliga källorna från 1300-, 1400-, och 1500-talen berättar alltså om hur osäkert försörjningsläget för Bergslagen faktiskt var och att befolkningen där var beroende av att livsmedel fördes in till gruvområdena.

Om 1200-talets försörjningsproblem i Bergslagen, om det fanns några, vet vi inget om. Men de två ¹⁴ C prov som togs från kulturlagret i Östra Långgatan kan kanske till en del belysa problemen. Kulturlagret med gödsel, som troligen härrör från oxmarknaden daterades ovan traditionellt till 1500- 1600 talen men lagret är äldre än så.

¹⁴C proverna, som analyserats vid Ängströmlaboratoriet vid Uppsala Universitet, visar att lagret i Östra Långgatan började avsättas under 1200 talet.

Figur 7. ¹⁴C provet, en kvist, dateras med 95 % säkerhet till åren mellan 1220 – 1300.

Figur 8. ¹⁴C provet, en benbit, dateras med 95 % säkerhet till åren mellan 1205 – 1290.

Om 1200-talets försörjningsproblem i Bergslagen vet vi alltså inte mycket om. Det ”långa 1200-talet” var nämligen en period med kraftig ekonomisk tillväxt i Europa (Esmark & Mcguire 1999).

Ändå bör man förslagsvis kunna koppla kulturlagret, med den karaktäristiska medeltida gödselsoften, i Östra Långgatan till att det även under 1200-talet fanns försörjningsproblem i Bergslagen och att det därför redan under detta århundrade fanns en oxmarknad i Köping. Dock behövs ytterligare kunskap för att säkerställa den hypotesen.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Ekonomiska kartan Valskog 10G:80. Skala 1:20 000.
Kartbolaget. Turistkarta skala cirka 1:10 000.

Otryckta källor

Ångström Laboratory. Div. of Ion Physics, ¹⁴ C-lab. Prov: Ua-34680.
Ångström Laboratory. Div. of Ion Physics, ¹⁴ C-lab. Prov: Ua-34679.

Litteratur

Björnånger, O., 1989. Köping från forntid till nutid. Köpings kommun. Köping.

Ekström, G. 1939. Västerås stifts herdaminne. Medeltiden och reformationen. Västerås.

Esmark, K. & Mcguire, B.P., 1999. Tusen år i Europa. Historiska media. Lund.

Linge, L. 1969. Gränshandeln i svensk politik under äldre vasatid. Bibliotheca Historica Lundensis XXIII. Lund.

Myrdal, J., 2000. Jordbruket under feodalismen 1000-1700. Det svenska jordbrukets historia. Natur och Kultur/LT:s förlag.

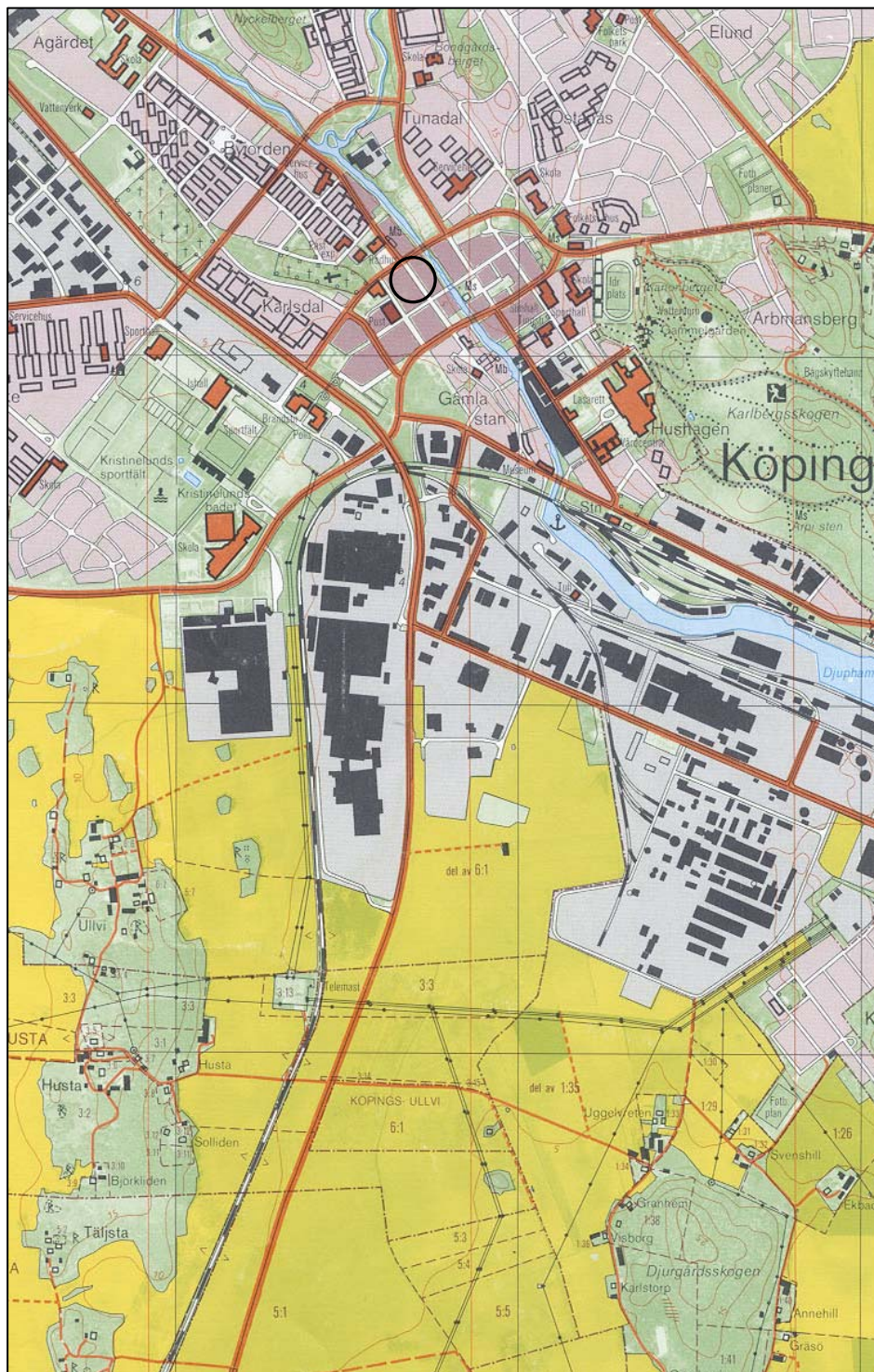
Stahre, U. Bygd och bergsmän under senmedeltid och tidig vasatid. I Norberg genom 600 år. Studier i en gruvbygds historia. Red. K. Kumlien. Norbergs Grufförvaltning. Norberg.

Tekniska och administrativa uppgifter

KM dnr:	07036
Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:	431-3879-07 2007-05-25
Undersökningsperiod:	2007 april 18,19,24,25, 2007 maj 3,15,16,22
Arkeologtimmar:	35,5 timmar
Exploateringsyta:	165 löpmeter schakt
Personal:	Ulf Alström
Belägenhet:	Östra Långgatan, kvarteret Fenja
Ekonomisk karta:	Valskog 10G:80
Koordinatsystem:	Rikets
Koordinater:	X 6599200 Y 1510700
Inmätningmetod:	manuell
Dokumentationshandlingar:	Denna rapport

Kartfigur

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Gävle. Ärende nr MS2006/01407.

Figur 9. Undersökningsplatsens läge markerat med en ring. Utdrag ur ekonomiska kartan. Skala 1:20 000.

